

KATALOOGIMINE JA KATALOOGID

Helje Riives

Sõjasündmuste tõttu olid 1916.-1917. aastast koos raamatuvaredega Venemaale evakueeritud ka tähestikkataloogid, süstemaatiline kaartkataloog oli Tartusse jäänud. Pärast varade reevakueerimist korrasitati erakordselt kiiresti, aprilliks 1921, nii raamatud kui kataloogid. Kohakataloogiga võrdlemise tulemusena selgus, et puudu oli 2% raamatutest. "Raamatukogu ajaloos saabus tähtis silmapilk, mil iga kogus leiduvat raamatut võis jälle kataloogide abil kindlaks teha ja laenajaile kätte muretseda," tegi F. Puksoo kokkuvõtte nimetatud perioodi korraldustöödest raamatukogus /14, l. 586/.

Siiski ei olnud kataloogidega kõik korras. Kõige tähtsamaks peetud, tähestikulise peakataloogi algusosa kuni silbini Du (ligi 1/4 kataloogist) jäi reevakueerimise käigus tagasi saamata³ /14, l. 605/. 26. nov. 1920 selgitas F. Puksoo pikemalt: "Seniajani olime meie puuduliku nimekirja peale toetades arvamisel, et n.n. General katalog on koguga ühes tagasi tulnud. Nüüd aga selgus, et need kastid, mida meie peakataloogi kastideks pidasime, sisaldavad dissertatsioonide kataloogi, kuna aga peakatalog oli evakueerimisel asetud neisse 55 kasti, mis ilma biblioteegi numbrite viimastena Woroneschi läksid." /3, l. 186/. Mitmel korral pöördus F. Puksoo puudujäänud osa tagasinõutamise palvega ülikooli valitsuse poole /2, l. 148; 3, l. 185; 7, l. 93-94/. Kahjuks jäi asjaajamine tulemusteta. Kuna just seda kataloogi otsustas raamatukogu jätkata ka edaspidi, tuli asuda puudujäänud sedelite taastamisele. Selle erakorralise töö tegemiseks palgati ülikooli erisummadest 3-4 töötajat. 1923.-1924. a. vaadati kogu raamatukogu fond üle ja rekataloogiti vajalikud teosed. Valminud sedelid, kokku umbes 60 000, järjestati tä-

³ Tagasi ei jõudnud sedelid järjestussõnadega A - Anicet, Answar - Arkadion, Arrowsmith - A lõpuni, B ja C täht, D - Dietelmair, Dioskuren - Diplotacius, Doflein - Du Barry.

hestikuliselt ja liideti kataloogi 1924. a. sügiseks /7, l. 499; 14, l. 605/.

Uuenduste sisseviimist ja raamatukogu kaasajastamist, sealhulgas kataloogitöö ja kataloogisüsteemi ümberkorraldamist alustas F. Puksoo raamatukogu varasema praktika ja teiste maade raamatukogude kogemuste tundmaõppimisest. Uued, kataloogitöös vilumata töötajad asusid ametit õppima. F. Puksoogi puutus kataloogimisega esmakordselt kokku õppereisil Helsingi ülikooli raamatukogus, millest andis aru järgmiselt: "Viimaks võtsin kätte katalogiseerimise. Pean tunnustama, et ehk küll sedelite ehk kaartide kirjutamine kataloogide jaoks ... kõige lihtsam asi näib olevat, läheb mitmet ja mitmet head aastat, et "meistriks" saada. Hra Hasselblatt, kes raamatukogus 25 aastat töötanud on ja katalogiseerimist pikemat aega juhatanud, jäi mitmel korral minule vastust võlgu, abi otsides katalogiseerimise reeglitest. Siiski sain ma selle isanda käest mitmed hääd näpunäited, mis omal käel töötades oleks tähelepanemata jäänud." /1, l. 14/. Tegelikult kataloogimistöö praktiseerimine võimaldas F. Puksool raamatukogu juhatajana edaspidi kataloogimisalast tegevust kindlakäeliselt juhtida, põhjendatud otsuseid langetada ja järgida. Siit ka arusaamine kataloogimise kohast raamatukogu tegevuses üldse, selle tööloigu vastutusrikkusest, keerukusest, töömahakusest jmt. kuni piasiasjadeni välja.

Kataloogisüsteem. Tsaariaegse raamatukogu umbes 250 000-kõiteline raamatu- ja perioodikafondi ning ligi 230 000-kõiteline dissertatsioonikogu /14, l. 589-590; 17, l. 359/ kohta olid olemas juurdekasvukataloogid (inventariraamatud), kohakataloogid, tähestikulised peakataloogid sedelitel (s.o. raamatute ja perioodikaväljaannete kataloogid, eraldi ladina ja vene tähestikus), venekeelsete raamatute ning perioodikaväljaannete trükikataloog /39/ ja süstemaatiline kaartkataloog. Erikataloogidest olid olemas ajakirjade trükikataloog /40/, dissertatsioonide tähestikkataloogid sedelitel (eraldi ladina ja vene tähestikus), akadeemiliste ja koolikirjade sedelkataloogid (sedelid järjestatud koolide asukohalinnade tähestikus). Peale nende olid veel kataloogid mitme memoriaalkogu ja dublettide kohta /3, l. 14, 67; 27, l. 2-7; 28/.

Hinnanud olemasolevate kataloogide olukorda ja tähendust raamatukogu tuleviku seisukohalt, otsustas F. Puksoo jätkuvalt edasi pidada: 1) tähestikulist üldkataloogi sedelitel

(eraldi ladina ja vene tähestik), 2) dissertatsioonide sedelkataloogi (eraldi ladina ja vene tähestik), 3) akadeemiliste ja koolikirjade sedelkataloogi. Juba enne raamatuvara-
de reevakueerimist oli otsustatud katkestada seniste juurde-
kasvu- ja kohakataloogide ning süstemaatilise kaartkataloogi
pidamine.

1918. a. loobuti aktsessiooni- ehk juurdekasvukataloogis
(tänapäeva mõistes inventariraamat) läbi aastate numerat-
sioonist ja asendati see inventarinumbritega, mis koosnesid
inventariseerimise aasta arvust ja kooloniga eraldatult jär-
jenumbrist selle aasta sees /35, lk. 27/, näit. 1918:1. Sel-
lega muutusid inventarinumbrid varasematest palju informa-
tiivsemaks. Arhiivkokku suunatavatel (järelkomplekteeritud)
trükistel hakkas aktsessiooninumber koos osakonnanimbriga
tähendama ka kohaviita. Eriti rohkesti kasutati sellist ko-
haviita 1930-ndate aastate lõpul, 1940-ndatel aastatel, mil
raamatukokku saabus palju vanemat kirjandust era-, ühingute
jm. raamatukogudest. Aktsessioonikohaviidiga trükised jäeti
välja sõnastikkataloogist, need peegeldati ainult sedelkata-
loogis.

Kuivõrd rahvusülikoolis tõusis esiplaanile Eestit käsit-
lev temaatika, loodi ka raamatukogus vastav Estica-osakond,
mis jagunes 1) eestikeelne kirjandus ja 2) muukeelne Estica
ehk Baltica (Eestit jt. endisi Balti kubermange käsitlevad
muukeelsed ning balti autorite teosed). Ülejäänud kirjandus
jäi välismaise kirjanduse osakonda ehk üldosakonda. Reevaku-
eeritud fondide kohalepaneku käigus eraldati üldosakond ar-
hiiv- ja uemat kirjandust sisaldavaks nn. käsikoguks.

Arvestades muudatusi raamatukogu fondisüsteemis, asuti ka-
vandama ka uusi katalooge. Eestikeelsele kirjandusele, Bal-
tica'le ja käsikogule igaihele oma kataloogide loomisel võt-
tis F. Puksoo eeskuju Helsingi ülikooli raamatukogult, kus
kolmel iseseisval osakonnal (Fennica, slaavi ja välismaise
kirjanduse osakond) olid oma koha-, tähestik- ja kümnendlii-
gitusel põhinev süstemaatiline kataloog. Kuna F. Puksoo pi-
das seal nähtud katalooge peale kohakataloogi ebapraktilis-
teks /1, l. 14/, valis ta oma raamatukogus uute osakondade
lugejakataloogideks sõnastikkataloogid kaartkataloogi vor-
mis.

Kohakataloogid. 1918. a. katkestati raamatukogu kõige va-
nema, eelmise sajandi esimesel kümnendil alustatud süstema-

tilise kohakataloogi pidamine. Igale uuele osakonnale loodi uued kohakataloogid. Need olid sisekataloogid, mis kirjutati lahtistele sedelitele mõõtudega 11 x 18 cm. Tavalisest kataloogikaardist suurem formaat oli vajalik, sest sedelid pidid sisaldama täpseid tiitellehe andmeid. Kohakataloogi peatules-andeks oli esindada raamatukogu koostist ning olla aluseks revideerimisele /35, lk. 29/.

Eestikeelse kirjanduse kogu kohakataloogi alustati 1921. a., ~~Estica~~ oma 1921. või 1922. a. Uuema välismaa kirjanduse, nn. käsikogu kohakataloogi loomine lõtkus 1922. a., mil raamatukogukomisjon langetas otsuse selle kogu süstemaatilise paigutamise kohta /14, l. 602/. Sellega lõtkati tagasi F.Puksoo ettepanek formaalse, inventarinumbrilise paigutuse rakendamiseks, mille eeliseks oleks tööjõu ja hooldaruumi kokkuhoid.

Lugemissaali kogu (s.o. teatmeteosed, mille kohaviidaks käsikogu I osakond) kohakataloogi alustati 1923.a.

Kohakataloogide juures olid tegevad vastava osakonna töötajad, näit. eestikeelse kirjanduse kogu kohakataloogi algusosas V. Grünthal ja hiljem läbi aastakümnete L. Lao.

Kõige põhjalikumate andmetega koostati eestikeelse kirjanduse kohakataloog: sedelitel on tiitellehe tekst, peale selle trükkise formaat kraadides, arvuline iseloomustus, hind. Osa sedelitele on hiljem lisatud nn. peidetud autorite (tiitellehel näitamata) nimed. Ka lugemissaali kogu kohakataloog on küllalt põhjalik. Seevastu ~~Estica~~ ja käsikogu kohakataloog, eriti nende algusosad, on pealiskaudsed, näidates vaid kohaviida, autori nime või pealkirja. Alles hiljem on hakatud märkima ilmunisandmeid, köitenumbreid, eksemplari- de arvu, aktsessiooninumbreid, pealkirju, köitenumbreid, ilmunis- ja seeriaandmeid.

Lugemissaali kogu kohakataloog, nagu avakogu isegi, jagunes kaheks: bibliograafianimestikud ja muud teatmeteosed (viimaste kohaviidas järjenumbriga ees "0"). Ettenägelikult kavandati selle avakogu koostis liikuvana, uuenevana, kus vanemad teosed asendati uuemaga. Seda tunnistab ka kataloogi algusosa, kus vabanenud numbrite alla on pandud uuemaid raamatuid. Näiteks kannab kõige esimest kohaviita ^I_{A - 1} kirjandusnimestik "English Books, 1475-1900", ilmunud 1927. a. ja inventeeritud acc. 1928:382.

Sõnastikkataloogid. 1870-ndaist aastaist pärinev süstemaatiline kaartkataloog jäeti kõrvale kui raskepärane ja vananenud teadusliku süstemaatikaga /14, l. 602/. Üldse pidas F. Puksoo raamatukogus varem rakendatud kaht liigitussüsteemi paindumatuks ja ebaratsionaalseks /37, lk. 42/. Lugejate, eriti üliõpilaste vajadusi silmas pidades otsustas ta uuema kirjanduse avada sõnastikkataloogides, mis ühendavad endas märksõna- ja autori- (alfabeetilise) kataloogi /14, l. 607/. Tutvunud kirjanduse põhjal sellise Ameerikast pärit kataloogi põhimõtetega, asus F. Puksoo 1922. a. algul ka oma kavandit kokku seadma. Sama aasta suvel komanderingul olles Leipzigi, Müncheni ja Viini raamatukogudes nähtud sõnastikkataloogid veensid teda veel kord, et uue kataloogi põhimõtted on igati kaasaegsed /1, l. 68/.

1923. aastaks olid valmis saanud käsikogu, eestikeelse kirjanduse ja lugemissaali sõnastikkataloog. Estica-kirjandus rekataloogiti ja vastav sõnastikkataloog moodustati alles 1928.-1932. a. Seni aeti läbi ajutise kataloogiga, mille jaoks kaardid saadi tsaariaegsest süstemaatilisest kataloogist.

Kuigi M. Liblik on väitnud, et ülikooli raamatukogus võeti aluseks USA Kongressi Raamatukogu märksõnastik /35, lk. 57/, olid siin siiski kasutusel mitte kitsad, adekvaatsed, vaid laiad, üldistavad märksõnad. See oli võimalik, kuna iga kataloog piirdus vaid ühe, suhteliselt väikese fondiga, ja nii ei kasvanud rubriigid kuigi suureks. Märksõnakataloogi mõiste oli Tartu ülikooli raamatukogus lähedane süstemaatilisele kataloogile /14, l. 607/. Nii välditi teadusala üksikküsimuste laialipaiskamist üle kogu kataloogi, mis on märksõnakataloogi tavaline puudus.

Küllalt suur eelistus anti geograafilistele märksõnadele. Nii oli käsikogu kataloogis umbes 40 kohanimerubriiki, mille allmärksõnadena esinesid väga paljud teadus- ja eluvaldkonnad, nagu Ajakirjandus, Ajaloo bibliograafia, Ajalugu, Bibliograafia, Kasvatuse ja koolikorraldus, Kirik ja usuelu, Muuseumid, Muusika jt. Põhimärksõnal Saksamaa oli koguni 40 alljaotust.

Üksikute keelte rubriikidesse suunati peale keelealaste teoste ka selles keeles kirjutatud kirjandusteosed ja nende tõlked.^{*} Niisuguste laiade märksõnakomplekside loomine oli

* Näit. põhimärksõna Inglise keel allrubriigis Kirjanduslikud teosed olid kataloogikaardid Ameerika, Inglise, India jt. maade inglise keeles kirjutavate autorite tööde, aga ka bibliograafiade, entsüklopeediate jm. kohta.

vastutulek lugejale, kel kirjanduse valimisel oluliseks ot-
situnnuseks just maa, riik või keel. Kuna põhimõtteks oli
piisavalt dubleerida, peegeldusid samad trükised teistkord-
selt sisuliste põhimärksõnade all.

Sõnastikkataloogid seostati omavahel viidete abil. Näit.
oli käsikogu kataloogi vahekaardil Sõnastikud viide: "Sia
on asetatud ainult üksikud kahekordsed eksemplarid ja üld-
seeriatesse kuuluvad teosed, üldiselt aga leiame kõik uuemad
sõnastikud lugemisruumis, millel on erikataloog." Sama kata-
loogi vahekaardil Tartu oli viide: "Tartu kohta käiv kirjan-
dus leidub Estica kataloogis, siin on vaid mõned üksikud
teosed."

Märksõnadena eelistati võõrsõnadele eesti sõnu. Lugejate
 jaoks olid viited, nagu Abreviatuurid vt. Lühendid, Axiat-
sioon vt. Lennusjandus. Kuid oli ka vastupidist sõnakasu-
tust: Noraal vt. Etika, Vesimärgid vt. Filigraan.

Sisult lähedaste rubriikide kõrvuti paigutamiseks kasuta-
ti märksõnades inversiooni, näit: Geomeetria, analüütiline;
Geomeetria, diferentsiaalne.

Kataloogis orienteerumist hõlbustas hoolega läbi mõeldud
ja järjekindlalt rakendatud vahekaartide süsteem. Käsikogu
kataloogis näit. olid tähtede eraldamiseks kollased, põhi-
märksõnade jaoks punased, allmärksõnade jaoks sinised ja
viidete jaoks rohelised vahekaardid.

Sõnastikkataloogi eri kaartidel olid kirjed erineva põh-
jalikkusega. Põhikaartidel, mis kataloogis paigutati autori
(pealkirja) järgi tähestikku, näidati autori nimi, pealkiri,
pealkirja täiendandmed, köitenumbrid ning ilmumisandmed.
Märksõnakaardil, mis liideti märksõnarubriiki, puudusid ala-
pealkirja-andmed, ilmumisandmed, seeria, mõnikord isegi köi-
dete loetelu. Kõige napimad olid viitekaardid (täiendkirjed),
sisaldades ainult autori nime ja pealkirja (pikemast peal-
kirjast ainult algussõnu). Puudulike andmetega kirje õigus-
tab vaid leidumuspäringu puhul, s.o. konkreetse trükise ot-
singul, kuid selline kirje ei abista kuigi võrd teemaotsingul
ja kirjanduse valimisel. Lühikirje ei anna ettekujutust raa-
matu mahust. Väheks jääb ainult pealkirjast, selle kõrval on
vaja teada ka täiendandmeid, seerianimetust jm. Ilmumiskoht
ja eriti ilmumisaasta on kirjanduse väljavallimisel sageli
vägagi tähtsad, eriti mida rohkemate maade ja mida pikema
ajavahemiku trükiseid kataloog sisaldab.

Kõiki nelja sõnastikkataloogi jätkati mitmekümne aasta jooksul. Nende koostajaiks olid raamatukogu kogenumad ja kõrgema kvalifikatsiooniga töötajad, nagu K. Weltmann ja O. Freymuth (*Egitea*), V. Aavakivi ja M. Liblik (käsikogu), L. Lao (eestikeelne kirjandus).

Perioodika- ja jätkväljaannete kataloogid. Tunnetades erikataloogi vajalikkust, koostati raamatukogus ja paljundati 1922. a. šapirograafil 60 eksemplaris "Ülikooli õppeasutustes olevate ajakirjade nimestik" /30/. Nimestik ei olnud täielik, sest sõja-aastate ajakirjade järekomplekteerimine oli alles pooleli, välja jäeti venekeelsed ajakirjad, andmed jäid puudu mitme allasutuse raamatukogus leiduvate ajakirjade kohta. Nimestik (koos lisaga) sisaldas 1489 kirjet. Kirjendis näidati ajakirja pealkiri, raamatukogus olemasolevad aastakäigud, kohaviit või allasutuse siigel.

Juba mõne aasta pärast, viidates "Nimestiku" ebatäpsustele ja tiraazi otsasaamisele, asus raamatukogu taotlema trükikataloogi ja rakendas selle ettevalmistamiseks ühe raamatukoguhoidjatest /7, l. 185; 9, l. 533; 11, l. 797/. 1929.a. oli kataloog põhiliselt juba koostatud, eelarves taotleti trükikuludeks 1520 kr. /13, l. 592; 14, l. 606/. Kataloogi valmimine lükkus aga edasi vägagi arvestatavatel põhjustel - raamatukogu pidas otstarbekaks luua omaette perioodikakogu ja esitada trükikataloogis väljaanded juba oma uute, perioodikakogu kohaviitadega /14, l. 606/.

Veebruariks 1931 jõuti perioodikaväljaanded raamatute hulgast eraldada ja paigutada hoone juurdeehitusse /15, l. 511; 17, l. 454/. Järgnes nende kohaviidastamine ja kataloogidesse kandmine. 1932/33. aasta aruandes võidi juba märkida, et ajakirjade sarjad on kasutamiseks täielikult kohandatud /19, l. 155/. Perioodikaväljaannete kataloog otsustati avaldada "Toimetiste" C-seerias /20, l. 49-50; 21, l. 33-34; 24, l. 220/. Trükikataloogi ettevalmistamise ajal pidas raamatukogu silmas selle edaspidise täiendamise vajadust lisakõidetega, et kauemaks ajaks välistada vajadust uue trüki järele /24, l. 220/.

Rohked ettevalmistavad materjalid korrektoori, trükkimise, eessõna jm. kohta annavad tunnistust kataloogi viimistlemisest ja valmimiskäigust /31/. Näiteks on tiitellehe masinakirjalisel kavandil koostaja nimi toodud sõrendatult: "Koostanud Friedrich Puksoo juhendusel E d u a r d V i g e l",

selle kõrval aga käsikirjaline märkus "sõrendamatu" /31, l. 29/. Sellekohaselt ongi trükkiväljaandes tegelik koostaja märgitud tagasihoidlikus esituses. E. Vigelit aitas tema töös M. Liblik.

1940. a. märtsis ilmuski trükist 676-leheküljeline "Tartu Ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik" /38/. Trükikataloog peegeldas vene- ja vöörkeelseid ajakirju ja jätkväljaandeid nii ülikooli peakogust kui allasutuste raamatukogudest, olles seega koondkataloog. Kõik eestikeelsed ja Eesti ilmunud muukeelsed perioodika- ja jätkväljaanded jäeti kataloogist välja, kuna neile kavandati tulevikus omaette trükikataloogi. Kataloogist puudus ka osa venekeelseid väljaandeid, mis olid arvel tsaariajal, 1910.a. ilmunud trükikataloogis, nagu võrdlemise tulemusena tegi kindlaks Ida Noppel /36/.

Trükikataloogis koostati pealkirjakirje "preisi reeglite" järgi. Ühises tähestikjärjestuses esitati nii vene kui ladina tähestikus kirjed. Kõrgelt hindas kataloogi I. Noppel: tänu lühikesele, selgele ja väga ratsionaalselt koostatud kirjele mahutati 676 leheküljele umbes 10 000 perioodikanimetust /36/.

Kateedriraaamatukogude koondkataloog. Koondkataloogi koostamine oli ette nähtud juba 1920. a. /3, l. 16/. Tööjõupuudusel jäi see esialgu vaid heaks kavatsuseks.

1927. a. hakkasid koondkataloogi nõudma filosoofiateaduskonna õppejõud. Dekaan K. Ramul esitas vastava ettepaneku ülikooli valitsusele. Viimane otsustas 21. oktoobri 1927. a. koosolekul jaatavalt ja konkreetselt: "... küsimuse kohta esitise valmistamine tuleks raamatukogu komisjoni ja raamatukogu juhataja hoolde anda" /12, l. 219/. F. Puksoo, saanud taolise ettepaneku väljastpoolt raamatukogu, tundis end nähtavasti puudutatud olevat. Oma vastuses 3. novembrist viitas ta sama kavatsuse olemasolule raamatukogus endas juba varem ning kinnitas, et nimetatud küsimuses pole mingit vajadust raamatukogukomisjoni kokkukutsumiseks. Selgitanud koondkataloogi vajalikkust raamatukogu komplekteerimisel ("... kui tahame kulukat ja tihti asjatud kaksikeksemplaaride muretsemist ülikooli asutistes ära hoida ja ülevaadet saada neis leiduvast kirjandusest, ühiskataloog peab loodama"), palus F. Puksoo selle töö jaoks võtta ametisse "... erisummade arvel raamatukogunduses vilunud isik, kes kesk-

raamatukogu kataloogimisreeglite alusel kirjutaks sedeleid ühiskataloogi tarvis" /12, l. 220-221/.

Kuna raamatukogus oli samal ajal käsil mitu muud ulatuslikku tööd, jõuti koondkataloogi ettevalmistusteni alles kolme aasta möödudes. 1931. a. mais paluti ülikooli allasutustelt andmeid nende raamatukogude fondi suuruse kohta /16, l. 143, 145, 158/. Kolmveerand aastat hiljem tuli ülikooli valitsuselt raamatukogule meeldetuletus asjaajamise kiirendamiseks /17, l. 134/.

F. Puksoo leidis, et koondkataloogi koostamisel ei saa kasutada ülikooli allasutuste raamatukogude hooldajaid, sest nende kataloogimisalased teadmised ja oskused on vähesed, pealegi oli enamusele neist raamatukogu korraldamine ikkagi teisejärguline ülesanne /12, l. 221/. Kataloog loodeti valmis saada 1. maiks 1933. See pidi sisaldama allasutuste raamatukogude umb. 140 000 kõite kohta 75 000 - 100 000 kaarti. Nii taotleski F. Puksoo lisatööjõudu: "Keskkataloogi koostamistöödele võiks asuda 10 inimest, kuna raske on suuremal arvul kataloogimise töödega vilunud isikuid saada." Järgnes täpne arvestus: 7-tunnise tööpäeva jooksul kirjutaks igaüks 60 sedelit, 125 tööpäevaga (1. det. - 1. mai) kõik kokku umbes 75 000 sedelit, kusjuures töötasuks kulub 1625 kr. ja kataloogikaartide muretsemiseks ligi 400 kr." /18, l. 545-546/. Nii ka kõik läks. Kataloog koostati haritud töötatööliste, nn. hädaabitööliste poolt, keda oli korraga ametis 7-8, vahel isegi 14. 1933. a. maiks oli suurem töö tehtud /20, l. 247/. Lõplikult valmis tähestikuline koondkataloog 1934.a. /20, l. 51/. Edaspidiseks kohustas ülikooli valitsus kõiki allasutusi saatma koondkataloogi tarvis kaarte uute saabunud raamatute kohta, kahjuks ei asunud kõik aga korraldust täitma /19, l. 199, 211; 25, l. 201/.

Muud kataloogid. 1920-ndail aastail koostati raamatukogus veel mitu väiksema mahuga erikataloogi. Pikemalt neil peatumata mainime siinkohal U. Ivaski koostatud elseviiride sedelkataloogi /14, l. 608/ ja prof. T. H. Kjellini juhendusel üliõpilaste tehtud gravüüride tähestikulist sedelkataloogi /6, l. 130-131, 194; 14, l. 608/. F. Puksoo isiklikult kataloogis inkunaablid ja saatis oma kataloogi kirakirja Berliini inkunaablite koondkataloogi "Gesamtatalog der 'Liegendrucke'" jaoks /14, l. 608/. Kirjade kataloog valmis aastail 1926-1929 /11, l. 797; 14, l. 608/. Jätkaes tsaariaegset tava,

koostati ja anti välja raamatuvahetuse ülesannet teeniv dublettide kataloog /33; 6, l. 456-457; 7, l. 499; 9, l. 504-505, 533; 11, l. 797; 14, l. 608/.

Kataloogimisreeglid. Raamatukogu uute kataloogide jaoks oli vaja kindlaks määrata kirje ja kaartide järjestamise põhimõtted.

Vastavad kataloogimisreeglid tõstatigi F. Puksoo juhendamisel välja kohapeal. Selleks tutvuti põhjalikult Rootsi Kuningliku Raamatukogu ja Rumjantsevi Muuseumi kataloogimisreeglitega ning Ameerika Ühendriikides, Norras, Saksamaal jm. ilmunud bibliograafia- ning kataloogimiskäsiraamatutega /3, l. 32; 2, l. 191/.

Ülikooli raamatukogus koostatud määrustest on tänaseks säilinud mitu varianti üsna väikeste muudatustega aastaist 1920-1930 nii pealkirjastamata kujul kui "Kataloogimisjuhisteks" nimetatult eesti ja saksa keeles /29/.

Võrreldes tsaariaegsete põhimõtetega "... tähtsat osa etendas siin nn. kollektiivautor, Ameerika raamatukogude praktikast üle võetud. Mäletan, et nende koostamisel jälgisin kõigepealt Põhjamaade, eriti Rootsi reegleid," kirjutas Puksoo /32, l. 75/.

"Juhistes" endis sõnastati kollektiivautori kasutuselevõtt järgmiselt: "Ametlikke publikatsioone, s.o. asutiste, seltside, ühingute väljaanded, järjestatakse asutise, seltsi ehk ühingu nime all (n.n. kehakondautor), kuna koht, kus selts ehk asutis asub, saab viit-s. [sedeli - H.R.], tarbekorral võib ka publikatsiooni esitiitel [pealkiri, pealkirjast võetud järjestussõna, Sachtitel - H.R.] saada teise viit-s." /29, l. 52/.

"Preisi reeglitest" säilitati nn. grammatilise tähestikjärjestuse põhimõte, seda nii kollektiivautori kui pealkirja puhul, näit.: "On teose autor, väljaandja või toimetaja mainimatu ja pole ka muul teel kindlaksmääratav, saab järjestussõnaks esimene substantiivum, millel puudub adverbi või attribuudiv funktsioon; eelistatavam on nominativis seisev, näit. Die livländische Geschichtsliteratur (järjestussõna)." /29, l. 86/. Järgneb üksikasjalik teise ja kolmanda järjestussõna määramise kord ning mõningate erandite esitamine, mil järjestussõnaks pealkirja esimene sõna (näit. lausetiitlis nagu Wer hat Recht?).

Kirjes ei peetud vajalikuks paginatsiooni esitamist. Puksoo põhjendas seda asjaoluga, et tollal loeti raamatuks ja peegeldati raamatute kataloogis vaid trükised, milles vähemalt 54 lehekülge, ja nii ei sattunud raamatute hulka brošüüre, mistõttu lehekülgede arvu näitamine polnudki nii oluline.[¶]

F. Puksoo taotles eestikeelsete raamatute puhul ühtsete kataloogimis põhimõtete kehtestamist Eesti kolmes suuremas raamatukogus (ÜR, RR, ERM) /26, l. 19/. Hea koostöö kujunes ERM-i Arhiivraamatukogu juhataja J. Muidega, Riigiraamatukogu juhataja N. Päts jäi asjast kõrvale, kuna ta polnud raamatukogunduse asjatundja.^{¶¶}

Ülikooli raamatukogu "Juhised" said eeskujuks ka rahvaraamatukogude "Kataloogimisjuhiste"le", mis F. Puksoo ettevalmistatult ja Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu vastava toimekonna poolt viimistletuna avaldati 1929. a. /34/. Siiski oli viimastes oluline erinevus - kehtestati tähestikjärjestus, s.t. autorita teose järjestamine pealkirja esimese sõna järgi.

Ülikooli raamatukogu kataloogimisreeglitest huvitus ka Läti Riigiraamatukogu /8, l. 12/.

Kataloogikaardid. Enne kataloogisüsteemi korraldamist tuli otsustada kataloogide välise vormi küsimus. Tsaariaegsed kataloogid, kus õhukesest paberist sedelid (22 x 18 või 18 x 11 cm) asusid lahtiselt karpides, tunnistati lugejakataloogidena ebapraktilisteks. Sedelkataloogide kasutamist koguni piirati - nad jäeti pärast raamatukogu juurdeehituse valmimist laenutajate ruumi /14, l. 113/.

Uutes lugejakataloogides otsustati kasutusele võtta tollal juba laialt levinud kaardid mõõtudega 5 x 4 tolli ehk 125 x 75 mm.

Sobiv paber leiti Soomest, kust seda telliti aktsiaseltsilt "Systema" O. Kallase vahendusel mitte ainult peakogu, vaid ka ülikooli allasutuste raamatukogude tarvis /3, l. 32, 50, 55; 4, l. 63 jj./.

15. märtsil 1920 oli K. Duhmbergil põhjust ülikooli rektorile selgitada: "Eestis ostetav paber on omade halbade omaduste pärast kataloogiseerimiseks kõlbmatta. Et sedelid kaua aegastase tarvitamise jaoks peavad siseseseatud saama, siis peab selleks ikka kõige parem paber

¶ F. Puksoo suuliselt H. Riivesele 1969. a.

¶¶ F. Puksoo suuliselt H. Riivesele 1969. a.

võetama." /3, l. 49/. 1925. aastast telliti kaarte o/ü "Syste-
ma" Tallinnas asuvast Ärist /9, l. 675-676; 10, l. 340,
342/. 1930-ndail aastail hakati kasutama Bonnis asuva
F. Soenneckeni firma teenuseid. Sealt saadi kaardid juba so-
bivalt perforeerituina /16, l. 335 jj./.

1938. a. tuli raamatukogul annuUberida oma viimased tel-
limused kataloogikaartidele ja vahekaartidele seniolemata
kõrge tollimaksu pärast (ligi 500 kr.maksva paberi eest tol-
limaks 354.60 kr.) /24, l.4-5, 14; 23, l. 60/. Siinkohal pa-
kub huvi kirjavahetus tollimäära asjus, milles veel kord ilm-
neb F. Puksoo suhtumine kataloogimisse ja kursisolek selle
töö pisiasjadega: "See pole mitte tavaline kantselei asjaaja-
mise kartoteek, nagu teistes asutistes. Nad [kaardid - H.R.]
peavad olema valmistatud papist, mis võimaldab hõlpsat radee-
rimist, kuna järkteoste juurdemärkimisel ja teoste tiitlite
muutumise juhul kaart vastasel korral tuleb uuendada ja vana
äravisata, millest tekib asjata materjali ja tööaja kulu.
Eriti tuleb arvestada viimase asjaoluga, kuna ühe biblio-
graafiliselt korraliku sedeli koostamine ja kirjutamine võib
maksta 5 senti, millejuures materjali hinnaks ainult 1/2 sen-
ti." /24, l.2/. Majandusministeeriumi maksudevalitsuse eita-
vas vastuskirjas ülikooli valitsusele toodi võrdlus Tallinna
raamatukogudega, kus lugejate arv suurem kui Tartus, kuid
tullakse toime kodumaise kaardipaberiga. Samas jagati amet-
nikupositsioonilt õpetusi: "Radeerida on võimalik ikkagi
pliiatskirja ja seda tuleb teha vastava radeerimiskummiga.
Tintkirja radeerimine on võimalik vaid paaril korral ja
tarvilise hoolsusega, et säilitada kaardi pinda. Niisuguseks
radeerimiseks on kõlbulik ka kodumaa papp. Kui ühe kaardi
koostamine ja kirjutamine maksab 5 senti, siis tõendab see,
et koostaja-kirjutaja töövõime ja viljakus on madal ja töö-
tasu kõrge, sest 60-kroonilise kuupalga juures, mis Tallin-
nas harilik, oleks toodang ainult 7 kaarti tunnis." /22, l.
94/.

Kataloogi vahekaardid pidid F. Puksoo arvates olema sile-
dad, vastupidavad ja järjepidevalt kindlates värvitoonides,
"... kuna kataloogides värvidel on oma tähendus ja nende
muutmine võib eksiarmistele viia" /24, l. 3/.

Et raamatukogus oldi hoolikad ka kõige pisemateski asja-
des, annab tunnistust 30. dets. 1920. a. tellimisnimekirjas
seisva "2 liitrilist pudelit tinti (musta)" juurde pliiatsi-
kirjas F. Puksoo käega märkus "kõige paremat !!! (kataloogi-
de kirjutamiseks)" /3, l. 234/.

Kataloogikapid. Sobivate kataloogikappide saamine võttis aega umbes aasta. "Tallinnas Lutheri juures on nad [Kataloogikapid - H.R.] niivõrd halvad, et neid tarvitada ei saa," märkis F. Puksoo /26, l. 93/ ja palus Soomes viibivat V. Grünthalit hankida üks näidiskast ja see Tartusse saata /5, l. 58/.

Tunnistanud Lutheri vabriku kapid ja Archimedese töökoja kastide metallosad liiga kalliks, tellis F. Puksoo septembris 1922 esimesed kaks kataloogikappi ja ühe kaartide komposteerimise stantsi Balti Spordi ja Võimlemise Riistade Vabrikult /5, l. 558/. Tellimuse täitmise tähtajad esitas raamatukogu erakordselt lühikesed - stantsile üks nädal ja kappidele viis nädalat /5, l. 559/.

Vastates 1925. a. Tallinna Linnaraamatukogu juhataja sellekohasele küsimusele, andis F. Puksoo hinnangu eri tüüpi kataloogikappidele "... Tartu Ülikooli raamatukogus tarvitusel olevad kataloogisedelid on kinnitatud kastides kandilise oraga, mitte ümmargusega ... kandiline ora võimaldab sedelite juurdelisamisel kiiremat käsitlemist, kuigi sedeli eemaldamise võimalused tarvitajate poolt suuremad ... Mõni aasta tagasi, asudes uute kartoteegide muretsemisele, kaalusin kaua kinnitusviisi küsimust, väljamaal käies ja koguni järele küsides teistest maist. Peatusin kandilise ora juures, pidades neid kaste paremaks, ja pole seni pettunud. Kuid kas ta on praktiline rahvaraamatukogus, kus on teistsugune kontingent, mitte ainult haritlased, on küll kahtlane." /8, l. 161/.

Kokkuvõtteks. Kataloogimist peeti ülikooli raamatukogus üheks tähtsamaks tööks, töömahukuselt aga suurimaks. Sellele rakendati parimad töötajad. F. Puksoo ise oli põhimõtete väljatöötaja, kataloogisüsteemi kavandaja ja kataloogimise korraldaja. Tegelikult töös usaldas ta oma lähimatele abilistele, kahele osakonnajuhataja ülesannetes töötavale raamatukoguhoidjale E. Vigelile ja K. Weltmannile ning assistentidele V. Aavakivile, M. Liblikule ja O. Freymuthile. Eelpoolnimeetatud ametikohtadel olevaid isikuid peeti tollase tava kohaselt raamatukogu "teaduslikeks töötajateks". Samuti oli järjepidevalt kataloogimisega tegev vormiliselt tehniliste töötajate hulka kuuluv L. Lao. Ainult erakordsete ja suuremahuliste tööde jaoks rakendati abijõude, nagu tööta haritlasi või üliõpilasi. Väljaõppinud ja püsiv kaader suutis oma tööd

teha sujuvalt, järjekindlalt ja vajaliku täpsusega. Sellest ka kataloogi puhul kindlate põhimõtete järgimine aastakümnete jooksul. Mõningad erinevused eri kataloogide vahel on tingitud aga raamatukogu struktuurist üldse, kus osakonnad ja nende töötajad ning kataloogidki olid küllalt iseseisvad, kõiki üksikasju teistega ei kooskõlastatud.

Paari esimese, mõtte- ja töötiheda aastaga kavandati ja rajati uuendatud kataloogisüsteem. Üldkataloogi vajadus oli ilmne, kuid raamatukogu suuruse ja kaadri nappuse tõttu polnud võimalik kõiki raamatuid rekataloogida. Mii tuli kahjuks jätkata tsaariaegseid sedelkatalooge, hoolimata nende igane- nud vormist.

Uued sõnastikkataloogid olid suur samm edasi, võrreldes tsaariaegsetega, nad olid kaasaegse raamatukogunduse ja oma raamatukogu vajaduste tasemel. Otstarbekas oli aktiivselt kasutatavate fondide (käsikogu, Estica, lugemissaali kogu) avamine lugejatele sõnastikkataloogide abil, mis on arusaada- vad ja lihtsad käsitseda. Nende puuduseks oli kirje ebatäie- likkus.

Eraldi tähestikulisi sisekatalooge ei peetud tollal vaja- likuks. Osa nende ülesannetest (peegeldada raamatukogu koos- tist kõige täielikumalt) langes tsaariaegsetele sedelkata- loogidele kui üldkataloogidele, osa - kohakataloogidele.

Arhiivkogusse ja dissertatsioonikogusse suunatud trükised peegeldati igati ainult ühes kataloogis - tähestikulises sedelkataloogis, seega jäid nad lugejatele sisu järgi avama- ta. Siin oli raamatukogu arvestanud ainult selle lugejaga, kel autor ja muud bibliograafilised andmed teada.

Ülikooli raamatukogus ei kerkinud paarikümne aasta jook- sul üles mõtet ega ka võimalust 1920-ndate aastate algul loodud kataloogisüsteemi ümberkorraldamiseks. Lisandus vaid mitmeid varem planeeritud ja senist kataloogisüsteemi täiend- davaid katalooge, nagu ülikooli allasutuste raamatukogude koondkataloog, kõrgelt hinnatav perioodika- ja jätkväljaan- nete trükitud koondkataloog ning mitmed väiksemad erikata- loogid.

Osa kataloogidega ja kataloogimisreeglitega pakkus üli- kooli raamatukogu tõhusat eeskuju eesti raamatukogundusele. Nimetame siinjuures osavõttu kataloogikaardi vormi, rahvara- matukogude kirjereeglite ja liigitussüsteemi väljatöötami- sest. F. Puksoo oli nõuannetega abiks kataloogimisalaste kä- siraamatute autoreile H. Johani-Mugastole ja R. Antikule.

Sajandi teise poole ülikooli raamatukogu, kus tõi sisu ja korraldus muutunud, töötajas- ja lugejaskond uuenenud ja suurenenud, sai päranduseks Eesti Vabariigi aegselt raamatukogult hoollega ja vastutusrikkalt koostatud kataloogid, ausa ja väerika suhtumise kataloogimisse ning kataloogidesse. Kuidas pärandiga ümber käia, sõltub juba uutest inimestest.

Arhiiviallikad. Kirjandus

1. EAA, f. 2100, n. 2, s. 882.
2. EAA, f. 2100, n. 9, s. 2.
3. EAA, f. 2100, n. 9, s. 3.
4. EAA, f. 2100, n. 9, s. 5.
5. EAA, f. 2100, n. 9, s. 7.
6. EAA, f. 2100, n. 9, s. 14.
7. EAA, f. 2100, n. 9, s. 25.
8. EAA, f. 2100, n. 9, s. 26.
9. EAA, f. 2100, n. 9, s. 27.
10. EAA, f. 2100, n. 9, s. 29.
11. EAA, f. 2100, n. 9, s. 37.
12. EAA, f. 2100, n. 9, s. 50.
13. EAA, f. 2100, n. 9, s. 55.
14. EAA, f. 2100, n. 9, s. 60.
15. EAA, f. 2100, n. 9, s. 76.
16. EAA, f. 2100, n. 9, s. 79.
17. EAA, f. 2100, n. 9, s. 86.
18. EAA, f. 2100, n. 9, s. 89.
19. EAA, f. 2100, n. 9, s. 92.
20. EAA, f. 2100, n. 9, s. 100.
21. EAA, f. 2100, n. 9, s. 129.
22. EAA, f. 2100, n. 9, s. 130.
23. EAA, f. 2100, n. 9, s. 131.
24. EAA, f. 2100, n. 9, s. 133.
25. EAA, f. 2100, n. 9, s. 140.
26. TÜR KHO, f. 4, n. 2, s. 3.
27. TÜR KHO, f. 4, n. 2, s. 110.
28. TÜR KHO, f. 4, n. 2, s. 111.
29. TÜR KHO, f. 4, n. 2, s. 112.
30. TÜR KHO, f. 4, n. 2, s. 115.
31. TÜR KHO, f. 4, n. 2, s. 119.
32. TÜR KHO, f. 59, s. 71.
33. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli raamatukogu dublettide nimestik. Trt., 1926. / 4 7, 167 lk.
34. Kataloogimisjuhised // Raamatukogu. 1929. Nr. 2. lk. 107-116.
35. Liblik, M. Tartu Ülikooli raamatukogu kataloogid // Raamatukogu. 1931. Nr. 1. lk. 25-30; 1932. Nr. 2. lk. 55-60.
36. Noppel, I. TRÜ TR perioodikakataloogid, 1983. Trt., 1984. 46 lk. - Kõsikiri H. Riivese valduses.
37. Puksoo, P. Tartu ülikooli raamatukogu 1920. aastail // TRU Toim. 1968. Vihik 224. lk. 26-47.
38. Tartu Ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik. Trt., 1940. 676 lk.
39. Каталог русских книг Библиотеки Императорского Юрьевского Университета. С основания Университета по 31 декабря 1908 года. Юрьев, 1910. 653 с.

40. Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром Университетской Библиотекой и всеми другими учебно-вспомогательными учреждениями Университета. Дрьев, 1907. 52 с.

CATALOGUES AND CATALOGUING

Helje Riives

Summary

Relying on the experience of foreign libraries, P. Puksoo began to rearrange cataloguing and the system of catalogues in TUL. He found that in case of so big a library it was not feasible to substitute all old catalogues with new ones. Therefore the alphabetical general catalogues from the tsarist times were continued (separate loose-leaf catalogues of books and theses, both in Latin and Slavonic alphabet). P. Puksoo considered the classified subject catalogue and the existing classification systems inflexible and unreasonable. The shelf catalogue and the classified subject catalogue were not continued. Every new collection (literature in Estonian, Estica, new foreign literature and reference books) had separate catalogues: topographical and dictionary. The latter used broad subject headings with many subdivisions. Thus the dictionary catalogue resembled the classified subject catalogue. Subject headings contained many duplicated cards. The use of the catalogue was facilitated by coloured guide cards.

Bibliographical card entries were scanty: subtitle imprints, series notes and pagination were missing. Besides, a major shortcoming was that literature in archival and theses collections was reflected in the alphabetical catalogue only, thus could not be found according to the theme or subject.

The study of periodicals and serial editions was valuable resulting in the publication of the printed catalogue in 1940.

In the beginning of the 1930s the joint catalogue of the libraries of all university institutions was compiled. The catalogues of Elseviers, engravings, incunabula and duplicates date back to the 1920s.

F. Puksoo worked out new cataloguing rules for TUL. They introduced the principle of corporate entry, though in the title entry and alphabetical filing code the former, Prussian rules of grammatical order were retained.

By 1920 it had been decided to compile new catalogues in card form with standardized index cards.

Cataloguing was considered to be the most important and the most labour-consuming part of library work where the best specialists of TUL were employed. The main principle in compiling the catalogues was that of continuity. Libraries world-wide served for TUL as examples and sources of experience.

Experience and help offered by TUL in arranging catalogues, classification and setting cataloguing rules was highly valued by other libraries in Estonia.

КАТАЛОГИЗАЦИЯ И КАТАЛОГИ

Хелье Рийвес

Резюме

Опираясь на опыт зарубежных библиотек, Ф.Пуксоо приступил к реорганизации каталогизации и системы библиотечных каталогов.

По мнению Ф.Пуксоо, в такой большой библиотеке как Библиотека Тартуского университета невозможно было заменить все старые библиотечные каталоги новыми. Поэтому продолжали вести алфавитные генеральные каталоги царского времени (отдельно листовые каталоги книг и диссертаций по латинскому и славянскому алфавитам). Признавая существующие в то время в библиотеке университета систематические каталоги и известные системы классификации не гибкими и не рациональными, Ф.Пуксоо не считал целесообразным продолжать систематические топографический и читательский карточный каталоги. По каждому новому фонду (эстонская литература, новая иностранная литература и справочная литература) были составлены топографический и словарный каталоги. В словарных каталогах использовались довольно обширные, обобщающие предметные слова, во многих случаях (например, географические и лингвистические предмет-

ные рубрики) с избыточными подрубриками. Таким образом, предметная рубрика приближалась по своей сути к рубрике систематического каталога. В предметных рубриках было много дополнительных карточек. Ориентирование в каталоге облегчалось использование разделителей определенных цветов.

В предметных рубриках применялось краткое библиографическое описание: не указывались подзаголовочные данные, выходные и серийные данные, а также количественная характеристика.

Значительной была работа, проводимая с периодическими и продолжающимися изданиями, особенно составление и опубликование в 1940 г. их печатного каталога.

В начале 1930-х годов создали сводный каталог библиотек подразделений университета. В 1920-е годы были основаны каталоги эльзевиров, гравюр, инкунабул и дублетной литературы.

В 1921 г. Ф. Пукосо составил для университетской библиотеки правила описания произведений печати. В них был заложен принцип коллективного автора, но в описаниях под заглавием и в алфавитной расстановке придерживались все же по-прежнему т. н. прусских правил.

Уже в 1920 г. было принято решение в пользу карточных каталогов. Выбирали каталожные карточки по стандартным размерам, в интересах устойчивости которых старались приобрести по возможности хороший картон из Финляндии и Германии.

Каталогизация считалась важной работой, ею занимались лучшие работники библиотеки. Каталоги составляли, учитывая опыт библиотек всего мира.

Недостатками каталожной системы в Библиотеке Тартуского университета, наряду с кратким описанием в предметных рубриках, являлись также отражение состава архивного фонда и диссертаций только в генеральных алфавитных каталогах и нераскрытие этих фондов по содержанию в реальных каталогах.

Университетская библиотека служила примером другим библиотекам Эстонии, оказывала помощь им в вопросах организации каталогов, в разработке правил описания произведений печати и их классификации.